

GULSAFSAR TURKUMI NAVLARI HAQIDA MA`LUMOTLAR

Shonazarova Shukurjon

1-kurs biologiya yo`nalishi magistr talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada gulsafsar turkumi vakillarining botanik va morfologik belgilari va bu o`simlik turkumining vakillarini yorug`lik, issiqlik, namlik kabi omillariga bo`lgan talablari haqida ma`lumotlar keltirilgan hamda har bir turni rasmlari berilgan.

Kalit so`zi: Gulsafsar, ko`p yillik, ildizpoya, barg, gul, namlik, sovuq.

Iris - oddiy tilda, qotil kit deb ham yuritiladi. Tabiiy sharoitda Evropa, Osiyo, Shimoliy Amerika va Shimoliy Afrikaning O`rta er dengizi sohillarida o`sadi. Hammasi bo`lib, irisning 250 ga yaqin turi aniqlangan.

Iris o`simligining ba`zi vakillari daryo bo`yidagi nam joylarda va past joylarda, boshqalari - quruq yerlarda va hatto sho`rlangan joylarda o`shiga moslashgan. Turning keng doirasi bu o`simlikning katta ekologik plastikligini ko`rsatadi. Misol uchun, rus irisi Sibir, Karpas va Markaziy Osiyoda tabiiy sharoitlarda yaxshi o`sadi.

Iris - keng yoki tor chizikli vaginal bazal barglari bo`lgan juda yaxshi qishlaydigan ko`p yillik polikarpik bo`lib, o`sib borayotgan vegetativ kurtaklar nish tepasida yelpig`ich shaklida joylashgan. Barglar poyada navbatma-navbat joylashtirilgan va bir-biriga mahkam o`ralgan. O`simlikning navli va biologik xususiyatlariga va yoshiga qarab, 12 dan ortiq bargdan tashqari qo`shimcha yana 6-10 ta barglar ham bo`ladi.

Iris turiga qarab, barglarning uzunligi sezilarli darajada farq qiladi:

- qisqa shakllarda barglarining uzunligi 5 dan 10 sm gacha
- kuchli rivojlangan turlarda barglar uzunligi 2 m ga etadi
- bog`larda o`stiriladigan navlarda barg plastinkasining uzunligi 2,5-6 sm dan 6-110 sm ga etadi.

Borodate (saqolli) iris - Gulning shakliga asoslanib, botaniklar ildiz irislarini soqolli va soqolsizlarga ajratadilar. Gulbarglardagi tuklari tufayli shunday deb ataladigan soqolli irislar o`zlarining tasnifiga ega (uzun bo`yli, o`rta bo`yli, chegara,

standart o‘rta bo‘yli, kichik gulli o‘rta bo‘yli, bog‘lovchi o‘rta bo‘yli, standart mitti, miniatyura mitti, stol, arilbred, aril va arilbred, arilga o‘xshamaydigan arilbred, aril va arilga o‘xshash arilbredlar). Ammo bu tasnif olimlar uchun, havaskor bog‘bonlar uchun ularning barchasi turli o‘lchamdagi soqolli irislardir.

1.Rasm. Borodate (saqolli) iris o‘simligining ko‘rinishi.

Nemis irisi (*Iris germanica*) - Yetishtirishda nemis iris nomi ostida ham mavjud bo‘lgan uzun bo‘yli soqolli irisning yuzlab navlari mavjud. Nemis iris - soqolli irisning eng keng tarqalgan turi. Mana, har qanday bog‘ni bezatadigan mashhur navlar:

Boltiqli dengizi – ko‘k soqolli juda jingalak ko‘k irislar;

Bewilderbest – sarg‘ish va oq rangli chiziqlar bilan o‘ralgan qaymoq-bordo-qizil;

Acoma - osmon ko‘k rangli, amerikaliklar orasida juda mashhur.

2.Rasm. Nemis irisi (*Iris germanica*) o‘simligining ko‘rinishi.

Soqolsiz irislar

Gulsafsar turkumi quyidagi turlarni o‘z ichiga oladi: Sibir irisi, Yapon irisi, Iris spuria, Luiziana irisi, Kaliforniya irisi, botqoq irisi va boshqa irislar.

Quyida eng mashhur turlar haqida ma‘lumotlar keltirilgan:

Sibir irisi (*Iris sibirica*)

Tabiiy rangi ko‘kdan to‘q binafsha ranggacha o‘zgarib turadi, bu turning bugungi kunda turli xil rangdagi 1000 ga yaqin navlar yetishtirilgan, masalan:

3.Rasm. Sibir irisi qor malikasi - qadimgi yunon tilidan "kamalak" deb tarjima qilingan kuchli ildizpoyaga ega ajoyib, yorqin, ko‘p yillik o‘simlik. Rivojlangan o‘simlikning balandligi 0,65 m. Bargi chiziqli, uchli, yashil, kuzda bronza rangda bo‘ladi. Gulning rangi oq, marvarid qoplamasi, standart oq, quyuq tomirlar, sariq chiziqlar, diametri 16 sm, engil shirin aromati, shilimshiqlar, gofrirovka qilingan chekka.

4. Rasm. Imperial Opal. Balandligi 80-90 sm gacha, kengligi 40 sm gacha bo‘lgan buta hisoblanadi. Barglari ko‘p, yashil, ensiz. Gullar katta, 12 sm gacha boradi. Quyoshda va qisman soyada o‘shishi mumkin. Suvning doimo ildiz tagida turishi o‘simlikni qurishiga sabab bo‘ladi. Qurg‘oqchilikka va sovuqqa chidamlidir.

Yapon iris (*Iris japonica*)- diametri 25 sm gacha bo‘lgan katta gulli, hidsiz o‘simlik hisoblanadi. Yapon seleksionerlari hana-shobu deb nomlangan yapon irisining ko‘p bargli va ikki bargli bog‘larda o‘sadigan navlarini yaratganlar. Afsuski, bu tur sovuqqa chidamli emas.

5. Rasm. Nessa No Mei.

Nessa No Mei

Iris xiphoid Nessa No Mei - Katta oq tomirlari bo'lgan qo'shaloq to'q gul. Ko'p yillik o'simlik 75 sm balandlikda.

Gullari 23 sm gacha. Har bir poyada kamida uchta gul bor. Gullash davri iyun-iyul.

Vasiliy Alferov. Ensiform iris (*Iris ensata*) yoki Kaempfer (*Iris kaempferii*). Sovuqqa chidamli navlardan biri Rossiyada olib kelingan. Rossiyaning markaziy qismida yaxshi qishlaydi va har yili gullaydi. Gullar quyuq binafsha, diametri 18-24 sm, baxmal, yorqin oltin-sariq ko'zchalari bor. Gullash iyun oyining oxirida boshlanadi va 19 kungacha davom etadi.

6. Rasm. Vasiliy Alferov.

O'simliklar tarkibida monoterpen keton temir, organik kislotalar (miristik, undesil, tridesil, benzoik), aldegidlar (desil, nonil va benzoik); iridin glikozid, kraxmal (60% gacha), taninlar. Barglari askorbin kislotaga boy, ayniqsa tuzni yaxshi ko'radigan iris barglari ko'p miqdorda to'playdi.

Ilgari, tarkibida efir moyi bo'lgan Nemis iris (*Iris Germanica* L.), Florentin iris (*Iris Florentina* L.) va rangpar iris (*Iris pallida* Lam.) rizomlari tibbiyot amaliyotida “orris ildizi” nomi bilan qo'llanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Бондаренко Л. Иридодиктиумы // Цветоводство : Журнал. — 2004. — № 2.
2. Родионенко Г. И. О самостоятельности рода *Xyridion* (Iridaceae) // Ботанич. журн. — СПб.: С.-Петербур. изд. фирма «Наука» РАН, 2005. — Т. 90, вып. 1. — С. 55—59. — ISSN 0006-8136
- 3.Komarnicki L. Interspecies and Interseries Crosses of Beardless Irises Архивная копия от 30 июля 2013 на Wayback Machine
- 4.Садовая классификация ирисов на сайте РОИ Архивная копия от 9 июля 2012 на Wayback Machine
5. <https://flowersfamily.ru/articles/iris-spuria.html>

Research Science and Innovation House

